

PREVAJANJE V ČASU PROTESTANTIZMA (1550–1595)

Kozma Ahačič
ZRC SAZU

1 Uvod

Poglavje obravnava različne pristope k prevajanju v času protestantizma v drugi polovici 16. stoletja. Orisati skuša, kako so slovenski protestantski pisci sami gledali na prevod in kaj nam kažejo analize njihovih prevodov in priredb.

Od 10. stoletja dalje lahko slovenski jezik zasledujemo samo prek posameznih rokopisnih zapisov, namenjenih predvsem osebni rabi zapisovalcev, zato je pojav slovenskega knjižnega jezika od leta 1550 pomemben mejnik tako za jezik, književnost kot seveda tudi za zgodovino prevodoslovja. V obravnavanem času je izšlo okrog 50 knjižnih del (število je odvisno od merila, kaj pojmuje kot knjigo in kaj kot del knjige), od katerih je bilo le nekaj povsem samostojnih (odvisno od kriterijev bi tako lahko označili od 13 do 18 del), v veliki večini pa je šlo za prevode, kompilacije ali priredbe. Prve slovenske knjige je ustvarjalo kar 19 avtorjev, mnogi le s pesmimi, uredništvom ali predgovorom, nekateri med njimi pa tudi z vsaj enim samostojnim delom ali prevodom: Primož Trubar (ok. 1508–1586), Sebastijan Krelj (1538–1567), Jurij Juričič (?–1578), Jurij Dalmatin (ok. 1547–1589), Janž Tulščak (?–ok. 1594), Adam Bohorič (ok. 1524–1601/1602), Hieronim Megiser (1554/1555–1619), Janž Znojilšek (1568–1659). Za prevodne predloge so uporabljali predvsem nemška protestantska dela, nastala v 16. stoletju, in tedanje prevode Svetega pisma, zlasti nemške in latinske.

Za prevajanje so uporabljali vrsto različnih izrazov, ki so imeli deloma tudi različen pomen: najpogostejši je bil izraz *tolmačiti* (z različnimi izpeljankami), manj izraziti pa so bili še *izlagati*, *posneti*, *preobračati* in *prepisati*. Meja med prevajanjem in prirejanjem je bila večkrat zelo ohlapna.

2 Zgodovinski razvoj raziskovanja prevajanja v slovenščino v času protestantizma

O svojem prevajanju so govorili že slovenski protestantski pisci sami. Najbolj znan je odlomek, v katerem Primož Trubar leta 1557 razlaga svoje prevajalske zadrege:

Čeprav namreč imamo pri samostalnikih in glagolih dvojino kakor Grki in pri glagolu tudi moški in ženski spol, bi vendar rad videl in slišal človeka, ki bi pristno slovensko prevedel samo tele navadne latinske besede, kakor *salutatio, exultatio, iubilatio, laetitia, hilaritas, iucunditas, persecutio, afflictio, patientia, contumelia, opprobrium, contentio, seditio, insidiae, tumultus, molestia, occasio, locus, opportunitas, scandalum, virtus, gloria, brachium, adoptio, abominatio, turba, affectus, stupor, pietas, impietas, adorare, religio, superstitio, assiduitas, sors, sacramentum, tabernaculum, panes propositionis* in nešteto podobnih. *Ave Maria* ne moremo prav in natanko prevesti. Slovenci pravijo 'češčena si, Marija', tj. 'geehret seiest du, Maria', Hrvati 'zdrava bodi, ti Marija', tj. 'sei du gesund, Maria', jaz pa sem prevedel 'veseli se, Marija', 'erfreu dich Maria' (Rupel 1966, 79).

Dosedanji raziskovalci so se ukvarjali predvsem s prevajanjem Svetega pisma, torej s prevodi Primoža Trubarja in Jurija Dalmatina, deloma tudi s prevodi odlomkov v postilah (tj. zbirkah pridig, narejenih na podlagi odlomkov iz Svetega pisma) Sebastijana Krelja in Jurija Juričiča. Pomemben vir za razpoznavo prevodnih virov so tudi lastne izjave posameznih piscev, ki jih navajajo tako v svojih knjižnih delih kakor tudi v pismih (pregled v Ahačič 2007, 268–270). Med pomembnejše raziskave prevodnega dela protestantskih piscev se uvrščajo naslednja dela:

Vatroslav Oblak (1894, 202–219) je raziskoval Kreljev in Juričičev prevod svetopisemskega besedila v *Postilah*. Dokazal je, da so v Juričičevi izdaji *Postile* evangeljska besedila popravljena tako, da so s pomočjo Trubarjevega prevoda približana nemški (Luthrovi) predlogi, pri čemer lahko pride celo pri istih odlomkih do odstopanj pri prevodih v razlagi: v razlagi so praviloma ohranjeni Kreljevi prevodi, odlomki evangelijev pa so popravljani.

Ivan Grafenauer (1914, 297–303) je opravil osnovne raziskave Trubarjevega prevajanja evangelijev in zbral najpomembnejše izjave na to temo. Zelo dobri so Grafenauerjevi komentarji k Trubarjevim izjavam o znanju posameznih jezikov, saj je dobro ločeval med deklarativnim in realnim znanjem posameznega jezika. Latinski prevod Nove zaveze Erazma Rotterdamskega, nizozemskega humanista, filozofa in teologa, mu, kot kaže, žal ni bil dostopen, prav tako tudi ne nekatere druge prevodne predloge, ki jih je sicer pravilno razpoznal. Škoda tudi, da si je kot vir svoje analize izbral prav Trubarjev *Ta evangeli svetiga Matevža* iz leta 1555, kjer je nihanje med Luthrovo in Erazmovo predlogo najočitnejše.

Anton Breznik (1917, 28–32) je opravil temeljni pregled zgodovinskega razvoja prevajanja v tem času in skušal določiti prevodne predloge. Ob tem je treba poudariti, da je bilo v tem času povsem običajno prevajanje po različnih prevodnih predlogah, ki so

vključevale sekundarne (že prevedene) in tudi primarne izvornike; en prevajalec je lahko v istem prevodu kombiniral tudi več predlog. Po Breznikovih ugotovitvah naj bi psalme Trubar večinoma prevajal po *Vulgati*, Dalmatin pa natančno po Luthru, pri čemer se je zgledoval tudi po Trubarjevem prevodu. Dalmatin se je tudi pri prevajanju drugih svetopisemskih knjig »krčevito držal« Luthrovega besedila, medtem ko se je Trubar »svobodno gibal« med *Vulgato* in Luthrom. Kreljev in Juričičev prevod sta po Breznikovem mnenju jezikovno boljša od Dalmatinovega in Trubarjevega. Breznik je razpoznal Trubarjev vpliv tudi pri Kreljevem prevodu, menil pa je, da je Krelj prevajal po grščini, Luthru in neidentificiranem hrvaškem glagolskem prevodu (nanj je prvi sklepal Oblak).

Fran Ramovš (Ramovš 1971 [1919], 140–177) je opozoril na Dalmatinovo odstopanje od Luthrove predloge na nekaterih mestih. Ta mesta po njegovem mnenju kažejo naslonitev na grški in/ali latinski prevod.

Václav Burian (1928, 14–46) je opravil večkrat citirano, a z današnjega vidika povsem nerelevantno analizo o vplivu češke književnosti in češčine na prevodne rešitve in jezik Trubarja, Krelja in Dalmatina (navajal je posamezne češke vplive). Na njegov zapis so se večkrat sklicevali tudi pozneje, zato je treba posamezne ugotovitve res previdno preverjati, preden jim verjamemo.

Janez Logar (1932, 566) in France Kidrič (1929–1938, 69; 1925, 120) sta naredila dober in tudi dovolj kritičen pregled dotodanjih ugotovitev, pri čemer je Kidrič v svojem pregledu opozoril tudi na več še danes uporabnih podatkov o reviziji Dalmatinove Biblije (npr. ločevanje med vsebinskim in jezikovnim pregledom, postopek, kako so dodajali opombe k prevodu itd.), ki jih je povzel po študiji Walterja Šmida (1904).

Kajetan Gantar (1971, 98–108) prinaša izredno dragoceno analizo Adama Bohoriča kot prvega prevajalca antične književnosti v slovenščino. V Bohoričevo slovnico iz 1584 so namreč vključeni tudi primeri iz antične literature, ki so navedeni tako v latinskem izvorniku kot v slovenskem prevodu. Gantar zavrača Kidričevo oceno, da so primeri pri Bohoriču slabo prevedeni. Kot Bohoričeve prevajalske netočnosti Gantar navaja: 1. izpuščen prevod kake (za slovnično razumevanje manj pomembne) latinske besede, 2. mešanje sedanjika in prihodnjika, 3. nedobesedni prevod, ki pa ohranja svežino izvornika.

France Rozman (1986, 227–240) v svoji analizi dokazuje, da je Trubar svoje besedilo prevajal po Luthru in ne po grškem izvorniku. Vzporedno navaja in analizira primere, največ iz Matejevega evangelija, vendar tudi od drugod. Žal tudi Rozman kot potencialne Trubarjeve prevodne predloge ni razpoznal prevoda Erazma Rotterdamskega, saj bi sicer mnoga mesta razlagal drugače. Majda Stanovnik (Stanovnik 2005, 13–42) je komentirala nekatere Trubarjeve misli o prevajanju. Kozma Ahačič (2007) je pripravil celovito analizo prevajanja svetopisemskih besedil in okvirno analizo prevajanja preostalih besedil. Majda Merše (zbrano v monografiji Merše 2013, 43–129) je naredila več podrobnih analiz posameznih značilnosti pri prevajanju tako svetopisemskih kot ostalih (predvsem nemških) prevodnih predlog pri Dalmatinu, Krelju, Juričiču in Trubarju.

Drobnejša opažanja prinašajo še Jože Pogačnik (1968, 149), Jože Rajhman (1985, 27–32), Janko Moder (1985, 33–66), Martina Orožen (1984, 152–177; 1986, 27–47), Klaus Detlef Olof (1986, 517–527), Matej Rode (1985, 103–105; 1986, 555–561), Igor Grdina (1999, 121, 176–177, 195), Jožica Narat (1999, 16–22) in drugi. Kot knjižno delo je najpomembnejši zbornik *Štiristo let prevajanja na Slovenskem* (1985).

Obsežno prevodoslovno študijo o prevajanju svetopisemskih psalmov je pripravila Francka Premk (1992). V študiji predstavlja odnos med hebrejskim izvirnikom svetopisemskega Psalterja, nekaterimi njegovimi prevodi v latinščino, nemščino in sodobno slovenščino ter med Trubarjevim in Dalmatinovim prevodom. Njena raziskava skuša dokazovati, da je Trubar ob prevajanju psalmov upošteval tudi izvirno hebrejsko besedilo. Ugotavlja, da določene pomenske širitve pri Trubarju mnogokrat zrcalijo nemški prevod psalmov (iz hebrejščine) *Die kleine Bibel: Oder der Psalter Davids* [Majhna biblija: ali Davidov psalter] Rudolpha Waltherja iz leta 1558. Prav tako omenja bogate (prevodne, jezikovne, teološke) komentarje v *In sacrosanctum Davidis Psalterium Commentarii* [Komentarji v presveti Davidov psalter], ki predstavlja bogato komentiran prevod psalmov iz hebrejščine v latinščino, ki ga je leta 1556 pripravil Wolfgang Musculus; po njenem mnenju naj bi nadrobne Musculove razlage posameznih besed Trubarju služile pri razumevanju izvirnega hebrejskega besedila, ko je prevajal Psalter v slovenščino. Pomembna je njena ugotovitev, da se Dalmatin zgleduje po Luthru ter da v veliki meri upošteva Trubarjev besednjak, medtem ko bi ugotovitev, da je Dalmatin »občasno neposredno upošteval izvirno besedilo«, veljalo še enkrat tudi številčno ovrednotiti.

Za raziskovanje prevodnih predlog nesvetopisemskih besedil (npr. postil, pesmaric, cerkvenega reda, obrednikov, molitvenikov, nagrobnega govora) so nepogrešljivi prispevki Theodorja Elzeja (1884; 1893a; 1893b; 1894a; 1894b), za raziskovanje prevodov pesmi pa zlasti študije Jožeta Koruze (1984, 307–336) in pozneje Jonatana Vinklerja v *Zbranih delih Primoža Trubarja* (zlasti opombe, npr. Vinkler 2005). Kozma Ahačič (2021) je v svoji monografiji za vsako knjigo slovenskih protestantskih piscev posebej popisal prevodne predloge in komentiral prevajalski postopek. To delo je zato najboljša orientacija za nadaljnje prevodoslovne raziskave nesvetopisemskih besedil.

3 Osrednje teme sodobnih raziskav

Osrednja tema raziskovanja prevajalskih praks v obravnavanem času je predvsem odkrivanje prevodnih predlog svetopisemskih besedil in analiza posameznih tipičnih primerov odstopanja od dobesebnega prevajanja. Svetopisemska besedila so slovenski protestantski pisci prevajali po eni ali dveh osnovnih predlogah, ki so jih korigirali s posameznimi dodatnimi viri. Kadar je prevod v slovenščino že obstajal, so se naslanjali tudi na njegove rešitve. Razlikovati moramo med prevajanjem biblijskih besedil, kjer so se strogo držali

izhodiščnega besedila, in »prevajanjem« ostalih besedil (npr. postil), kjer je bilo prevajanje lahko združeno tudi s prirejanjem. Tudi zato moramo njihove oznake za prevajanje vselej jemati z določeno previdnostjo.

Kot ugotavlja Ahačič (2007, 270–282), je Primož Trubar Novo zavezo prevajal po Erazmovem latinskem prevodu, ki ga je kombiniral z Luthrovim. Jurij Dalmatin je Novo zavezo prevajal po Luthru na osnovi Trubarjevega besedila. Še jasneje se naslonitev na Luthra kaže v prevodih Stare zaveze, kjer je Dalmatin uporabljal grški in latinski prevod zgolj kot pomoč pri prevajanju določenih besed in težjih mest, nikakor pa ne kot predlogo, iz katere bi neposredno prevajal. Primerjava s hebrejskim izvirnikom nam prav tako ne dá nobenega preverljivega rezultata. Psalme je Trubar prevajal po latinski komentirani izdaji Psalterja Wolfganga Muscula ter prevodu Psalterja v nemščino Rudolpha Waltherja (Gwaltherja). Dalmatin se je pri svojih prevodih Psalterja naslanjal na Trubarja, prevajal je po Luthru, vendar je rabil tudi druge predloge (verjetno predvsem *Vulgato*). V Dalmatinovih prevodih, ki se naslanjajo na Trubarjeva, se giblje razmerje med ohranjenimi Trubarjevimi in novimi Dalmatinovimi prevodnimi rešitvami v okviru 80 : 20 %. Kako je novozavezna besedila v *Postili slovenski* (1567) prevajal Sebastijan Krelj, ostaja zaradi premalo analiziranega gradiva še odprto, lahko pa rečemo, da je imel pred seboj grško in še kako drugo predlogo. Jurij Juričič je Kreljevo besedilo prvega dela *Postile* (1578) usklajeval z Luthrovim, pri čemer se je dosledno držal Trubarjevega prevoda, drugi in tretji del *Postile* pa je prevajal po Luthru, a z jasno naslonitvijo na Trubarjev prevod.

Na tem mestu je treba opozoriti, da se ugotovitve o realnih prevodnih predlogah za prevajanje svetopisemskih besedil ne skladajo vedno z omembami prevodnih predlog, kakor jih navajajo avtorji (Ahačič 2007, 268–270). To seveda ne pomeni, da se izvirnim besedilom, ki so jih eni bolj drugi manj obvladali, niso želeli približati ali da ob prevajanju niso imeli pri sebi tudi različnih drugih prevodov. Podatki kažejo le, da so ostale predloge uporabljali kvečjemu kot »slovarje« in ne kot prevodne predloge. Za gornjo oceno prevodnih novozaveznih svetopisemskih predlog Primoža Trubarja in Jurija Dalmatina so bile na primer upoštevana na različnih mestih pri njiju in sodobnikih omenjena dela: Luthrov prevod celotne Biblije v nemščino po izdaji iz 1545, prevod nove zaveze v latinščino Erazma Rotterdamskega po natisu iz 1542, latinska *Vulgata*, Biblija Ulricha Zwinglija v nemščini po izdaji iz 1531, prevod Nove zaveze v italijanščino Antonia Bruciolia, hrvaški lekcionar Bernardina Splječanina (za dostopne izvode gl. Ahačič 2007, 271) in grško izvirno besedilo Nove zaveze. Za oceno starozaveznih prevodnih predlog so bila upoštevana naslednja dela: Musculov prevod psalterja v latinščino iz leta 1556 z obširnimi komentarji, Waltherjev prevod psalterja, Luthrov prevod celotne Biblije v nemščino iz leta 1545, latinska *Vulgata*, »Zwinglijeva« Biblija v nemščini po izdaji iz 1531, hebrejska Biblija in grško besedilo Stare zaveze (*Septuaginta*).

Vse pomembnejše raziskovalno vprašanje postaja Trubarjevo razmerje do prevodnih predlog v njegovih nesvetopisemskih in nepesemskih delih. Na podlagi podatkov

v Ahačič (2021) lahko odnos Primoža Trubarja do virov za njegova dela razdelimo v tri skupine:

a) dela, ki vsebujejo poleg izvirnega besedila in povzetkov/parafraz razpoznavnih virov tudi dobesedne prevode lahko razpoznavnih virov:

- *Katekizem* (1550) – viri: Sveto pismo, mali katekizem Martina Luthra, *Agend-Büchlein für die Pfar-Herren auff dem Land* [Obrednik za duhovnike na deželi] Veita Dietricha (1543);
- *Abecednik* (1550) – viri: mali katekizem Johanna Brenza v razširjeni izdaji;
- *Ta slovenski kolendar* (1557) – izračuni in seznam svetopisemskih knjig so prevedeni iz Biblije Heinricha Bullingerja;
- *Artikuli oli dejli te prave, stare vere krščanske* (1562) – na naslovnici Trubar zatrjuje, da gre za prevod, v resnici gre za kombinacijo prevodov in hkrati priredb treh veroizpovedi (Vinkler 2005, 615–617; Rupel 1962): augsburške, württemberške in saške, hkrati pa za naslonitev na *Apologio* Filipa Melanchthona iz leta 1531 in – lastnega besedila;
- *Cerkovna ordninga* (1564) – kompilacija petih tedanjih cerkvenih redov (würtemberškega, mecklenburškega, hallškega, branderburško-nürnberškega, kurbranderburškega) in obrednika Veita Dietricha (1506–1549; Kidrič 1919), prevodu tako sestavljenih besedil pa je na številnih mestih dodal svoje krajše dostavke, pojasnila in robne naslove, na nekaj mestih pa tudi daljše dodatke, kjer je na podlagi podobnih nemških besedil oblikoval svoje povsem izvirno besedilo.
- *Katehizmus z dvejma izlagama* (1575) [prvi del]: dobeseden prevod malega katekizma Johanna Brenza;

b) dela, ki kot prevodne predloge na naslovnici ali v spremnih besedilih izrecno navajajo vire, ki pa v resnici niso služili kot izvirniki, ampak so bili kvečjemu grobo povzeti:

- *Ena dolga predgovor* (1557): predgovor k Janezovemu evangeliju Heinricha Bullingerja, ki je prvič izšel leta 1543, nato pa še v več izdajah, in delo Filipa Melanchthona (1497–1560) *Loci praecipui theologici* [Najpomembnejša teološka poglavja], ki je prvič izšlo leta 1521, nato pa skoraj vsako desetletje še v malenkostno prirejani izdaji. Primerjava s tema deloma nam potrdi določene vzporednice, tu in tam najdemo tudi kak odlomek, ki je nekje med obnovo in prevodom, tudi vsebina se sklada z omenjenima predlogama (Rajhman 1986), a *Ena dolga predgovor* se nam po več desetletjih od prve sistematične analize vedno bolj kaže kot eno najbolj izvirnih Trubarjevih del;
- *Katehizmus z dvejma izlagama* (1575) [dolga pridiga v drugem delu knjige]: Trubar na naslovnici v nemščini pravi, da gre za »razlago magistra Christophä Vischerja« (Fischerja), a pri pregledu vseh dostopnih Fischerjevih del Ahačič (2021, 160) ni

našel niti enega povsem vzporednega mesta; navedba Fischerjevega imena je bila verjetno samo »zaščita« v smislu potrditve morebitnim nemškim bralcem, da gre za teološko ustrezno delo;

c) dela, ki predstavljajo prevod v današnjem pomenu besede:

- *Ena molitov tih krščenikov*, 1555 – slovensko besedilo je prevod italijanskega besedila v isti knjižici;
- *Hišna postila* (1595) – gre za prevod istoimenskega dela *Hauspostille* Martina Luthra z naslednjimi značilnostmi (Merše 2010, 8–34): prevodom nemških besed Trubar brez pomisleka dodaja tako imenovane prevajalske dvojne formule, ko eno nemško besedo prevede z dvema slovenskima (*fechten* > *se fehtati inu bojovati*), še zlasti pogosto pri glagolih rekanja (*sie ... gesagt* > *je ona ... govorila inu pravila*) ali z namenom, da bi dosegel stilni učinek (*ein Gertner* > *en kopač, Gartler ali Vrtar*). Prav tako po lastni presoji izpušča kak del besedila v prevodni predlogi ali kak del doda, prilagaja prevod naravi slovenskega jezika, hkrati pa tudi prenavlja besedilo za slovenskega bralca, tako da nadomešča nemško okolje s slovenskim (npr. *Nemčija* > *kranjska dežela*, reki Elba ali Ren > *Lublanica* ali *Sava*) ter se prilagaja tudi slovenski frazeologiji.

Odnos Jurija Dalmatina do izvirnikov pa je bil drugačen. Dalmatinov postopek prevajanja svetopisemskih besedil potrjujejo tudi Dalmatinovi prevodi nesvetopisemskih besedil (gl. Ahačič 2021, zlasti 238–241), kjer Jurij Dalmatin v primerjavi s Primožem Trubarjem izrazito bolj zvesto sledi prevodnim predlogam. Najlepši primer je delo *Krščanske lepe molitve* (1584), kjer je prvi del natančno, od besede do besede prevedeno besedilo molitvenika Andreja Muscula *Betbüchlein, sehr schön vnd nützlich* [Molitvenik, zelo lep in uporaben] (več natisov vsaj od 1559). Dodanih je le nekaj besedil na straneh 9–15 in 157–176.

4 Nove možnosti raziskovanja

Leta 2021 je Kozma Ahačič objavil pregled vseh knjig slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja in s tem identificiral tudi prevodne predloge za nesvetopisemske prevode. Čaka nas analiza posameznih prevodnih postopkov v teh delih.

Kot prevodoslovno zlasti zanimiva lahko poleg zgoraj navedenih izpostavimo naslednja dela (podrobneje skupaj z navedbo virov in literature v Ahačič 2021):

- Sebastijan Krelj: *Otročja biblija* (1566) – izvirno delo v petih jezikih: slovenščini, hrvaščini, nemščini, latinščini in italijanščini (prvi del vzporedno, drugi del samo v slovenščini);
- Sebastijan Krelj: *Postila slovenska* (1567) in Jurij Juričič: *Postila* (1578) – delo je prevod postile Johanna Spangenbergga. Najverjetnejša predloga za prevod med številnimi

- izdajami je bil izvod iz leta 1559 (*Auslegung der Epistel und Evangelien* [Razlaga pisem in evangelijev] v treh delih, Nürnberg);
- Jurij Dalmatin: *Pasijon* (1576) – besedilo pasijona je prevedeno po nemškem besedilu Johanna Bugenhagna *Das Leiden vnd Aufferstehung vnsers Herrn Jhesu Christi, aus den vier Euangelisten* [Trpljenje in vstajenje našega Gospoda Jezusa Kristusa po štirih evangelistih] (1570). Prevod je natančen, brez dodatkov, ne vsebuje pa vmesnih Bugenhagnovih opomb in opisa začetnih dogodkov. Pridiga je prevedena iz latinščine po 65. pridigi zbirke pridig Johanna Brenza *In evangelion, quod inscribitur, secundum Lucam /.../ homiliae* [Pridige o evangeliju, ki se pripisuje Luku], po pridigi, ki kot prva pri Brenzu obravnava »zgodovino Kristusovega trpljenja« (1081–1190);
 - Janž Tulščak: *Krščanske lejpe molitve* (1579) – prevod molitvenika Habermanna *Christliche Gebete für allerlei Not und Stände der ganzen Christenheit* [Krščanske molitve za vsakovrstne potrebe in za vse stanove celotnega krščanskega občestva] (po drugi izdaji, ki je prvič izšla leta 1567);
 - Jurij Dalmatin: *Katekizem* (1580) – natančen dobesedni prevod malega Luthrovega katekizma (npr. izdaja iz leta 1547), Luthrovega dela *Etliche Fragstücke mit ihren Antworten für die, so zum Sakrament gehen wollen* [Zbirka vprašanj in odgovorov za tiste, ki želijo prejeti zakrament] in dvanajstih vprašanj in odgovorov po katekizmu Justa Menija (Justus Menius; natančneje Sakrausky 1986);
 - Jurij Dalmatin: *Agenda* (1585) – obredna besedila so večinoma dobesedno prevedena iz obrednika (ali agende, tj. duhovniškega priročnika z molitvami in drugimi besedili za verske obrede in priložnosti) württemberskega cerkvenega reda *Kirchen-Ordnung, wie es mit der Leere vnd Ceremonien, im Fürstenthumb Wirtemberg ange-richtet vnd gehalten werden soll* [Cerkveni red, kakor se ga je treba držati pri nauku in obredih v kneževini Württemberg] iz leta 1553;
 - Matja Trošt: *Ena lepa inu pridna prediga* (1588) – prevod nagrobnega govora Jakoba Andreae *Christliche Leichpredig, bey der Begräbnus des ehrwürdigen vnd hochgelehrten Herrn, Primus Trubern /.../: gehalten den 29. Junij, im Jar 1586 durch Iacobum Andreae* [Pogrebna pridiga ob pokopu častivrednega in visokoučenega gospoda Primoža Trubarja; 29. junija leta 1586 jo je bral Jakob Andreae] iz nemščine v slovenščino;
 - Janž Znojlišek: *Katehizmus doktorja Martina Luthra* (1595) – dosleden in natančen prevod flacijanske izdaje katekizma Martina Luthra, ki jo je leta 1573 v Regensburgu pripravil Filip Barbatus (Bartmann). Delo je eden opaznejših prevajalskih dosežkov v tej dobi.

Razpoznavanje prevodnih predlog za posamezne knjige slovenskih protestantskih piscev se vse bolj kaže tudi kot pomembna komponenta pri raziskovanju njihovega jezika, zlasti skladnje.

5 Zaključek

Raziskovanje slovenskih prevodov svetopisemskih besedil v času protestantizma v 16. stoletju na Slovenskem nam kaže, da so se avtorji naslanjali na eno ali dve prevodni predlogi. Ob sebi so imeli običajno še druge prevode, ki pa so jih uporabljali bolj kot »slovarje«. Zanimivo je prevajanje nesvetopisemskih besedil. Tu lahko zasledimo tako dobesedne prevode (npr. Dalmatin, Trošt, Znojilšek), prevode z manjšimi dodatki in prirejanji (Trubar, Krelj, Juričič), kakor tudi zgolj deklarativne »prevode« (sklicevanje na določeno prevodno predlogo kot utemeljitev pravovernosti dela, čeprav ne gre niti za prevod niti za priredbo; npr. Trubarjev *Katehizmus z dvejma izlagama*). V tem obdobju so v slovenščino prevajali zlasti iz nemščine in latinščine, izjemoma tudi iz drugih jezikov, zlasti opazen in dokazljiv je vpliv nemškega jezika na skladnjo in izbor besedja v svetopisemskih prevodih (skladenjski kalki, tujke). Vpliv prevajalskega dela slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja je bil velik, prevajanje v tem času je namreč pomembno vplivalo na razvoj slovenskega knjižnega jezika, hkrati pa je pred slovenščino tudi postavljalo izziv, kako izraziti zelo zapleteno vsebino v še nastajajočem jeziku. Od obstoječih besedil so namreč le redka preprosta in namenjena širši publiki – prevladujejo pa vsebinsko, besedno in skladenjsko izredno kompleksna besedila. Priliv novih besed v slovenski knjižni jezik v tem času je bil tako rekoč neposredno odvisen od prevajalskega dela.

Z vsebinskega vidika so prevodi prinesli v slovenski knjižni jezik celotno besedilo Svetega pisma, katekizme, teološka besedila, molitvenike, pesmi, zgodovinska besedila, cerkveni red, pa tudi prve prevode odlomkov iz antičnih besedil. Od prevodov je bil zlasti vpliven prevod Dalmatinove Biblije (1584), na katerega so se ozirali nadaljnji prevajalci vse do konca 18. stoletja. Ker so v tem obdobju izhajali različni prevodi istih izhodiščnih besedil (predvsem Sveto pismo, deloma tudi katekizmi in molitveniki), lahko že zasledujemo vpliv, ki so ga imeli posamezni predhodni prevodi na naslednje prevode (npr. Trubarjev na Dalmatinovega).

6 Seznam sorodnih poglavij v monografiji

Prvi slovarji in njihov vpliv na razvoj jezika / Prevajanje Svetega pisma po času reformacije

7 Priporočeno branje

Breznik, Anton. 1917. »Literarna tradicija v 'Evangelijih in listih' [1. del].« *Dom in svet* 30: 70–174.

Študija vsebuje temeljni pregled zgodovinskega razvoja prevajanja v tem času in določitev prevodnih predlog. Čeprav so nekatere ugotovitve pomanjkljive, je to besedilo še vedno izhodišče za vsako resno prevodoslovno analizo.

Ahačič, Kozma. 2007. *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem*. Zbirka *Linguistica et philologica* 18. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Monografija prinaša celovito analizo prevajanja svetopisemskih besedil in okvirno analizo prevajanja preostalih besedil na str. 257–282.

Stanovnik, Majda. 2005. *Slovenski literarni prevod 1550–2000*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Knjiga vsebuje komentar izjav slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja o prevajanju kot del celovitega pregleda slovenskega literarnega prevoda.

Ahačič, Kozma. 2021. *Stati inu obstatu: prvih petdeset slovenskih knjig*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Monografija ob upoštevanju vseh predhodnih raziskav med drugim določi izvirnike in predloge vseh prevodov, ki so nastali v tem obdobju.

Bibliografija

- Ahačič, Kozma. 2007. *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem*. Zbirka Linguistica et philologica 18. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Ahačič, Kozma. 2021. *Stati inu obstati: prvih petdeset slovenskih knjig*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Breznik, Anton. 1917. »Literarna tradicija v 'Evangelijih in listih'.« *Dom in svet* 30: 70–174, 225–230, 279–284, 333–347.
- Burian, Václav. 1928. »Po stopách češtví a české knihy v starším slovinském písemnictví.« *Slavia* 8, separadni natis.
- Elze, Theodor. 1884. »Die slowenischen protestantischen Gesangbücher des XVI. Jahrhunderts.« *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich* 5: 1–39.
- Elze, Theodor. 1893a. *Die slowenischen protestantischen Postillen des XVI. Jahrhunderts*. Benetke: Verfasser.
- Elze, Theodor. 1893b. »Die slowenischen protestantischen Katechismen des XVI.« Jahrhunderts. *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich* 14: 79–100.
- Elze, Theodor. 1894a. *Die slowenischen protestantischen Gebetbücher des XVI. Jahrhunderts*. Benetke: Verfasser.
- Elze, Theodor. 1894b. *Die slowenischen protestantischen Ritual-, Streit-, Lehr- und Bekenntnisschriften des XVI. Jahrhunderts*. Benetke: Verfasser.
- Gantar, Kajetan. 1971. »Adam Bohorič als slowenischer Übersetzer aus der lateinischen Sprache.« *V Arcticae horulae: Die erste Grammatik der slowenischen Sprache Adama Bohoriča*, 98–108. München: Rudolf Trofenik.
- Grafenauer, Ivan. 1914. »O Trubarjevem prevodu evangelijev.« *Dom in svet* 27: 297–303.
- Grdina, Igor. 1999. *Od Brižinskih spomenikov do razsvetljenstva*. Maribor: Obzorja.
- Kidrič, France. 1919. *Die protestantische Kirchenordnung der Slowenen im XVI. Jahrhundert: Eine literarisch-kulturbistorisch-philologische Untersuchung*. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- Kidrič, France. 1925. »Dalmatin, Jurij (okoli 1547–1589).« *V Slovenski biografski leksikon, 1. zv., Abraham–Erberg*, uredila Izidor Cankar in Franc Ksaver Lukman. Ljubljana: Zadrúžna gospodarska banka.
- Kidrič, France. 1929–1938. *Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Koruz, Jože. 1984. »Cerkvene pesmi in pesmarice slovenskih protestantov.« *V Ta celi catebismus, eni psalmi, inu teh vekshih godov, stare inu nove kerszhanske pejsni*. Monumenta litterarum slovenicarum 19, uredil Bogomil Gerlanc, 307–336. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Logar, Janez. 1932. »Krelj, Sebastijan (1538–1567).« *V Slovenski biografski leksikon, 4. zv., Kocen–Lužar*, uredila Izidor Cankar in Franc Ksaver Lukman. Ljubljana: Zadrúžna gospodarska banka.

- Merše, Majda. 2010. »Trubarjeva Hišna postila (1595) v odnosu do Lutrove prevodne predloge.« *Jezikoslovni zapiski* 16, št. 2: 8–34.
- Merše, Majda. 2013. *Slovenski knjižni jezik 16. stoletja: Razprave o jezikovnem sistemu, besedju in prevodni problematiki*. Zbirka *Linguistica et philologica* 29. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Moder, Janko. 1985. »Ob Trubarjevih 'treh rečeh'«. V *Štiristo let prevajanja na Slovenskem*. Zbornik Društva slovenskih književnih prevajalcev 10, uredili Kajetan Gantar, Frane Jerman in Janko Moder, 33–66. Ljubljana: Društvo slovenskih književnih prevajalcev.
- Narat, Jožica. 1999. »Semantika samostalnika v jeziku Jurija Dalmatina in Jurija Japlja.« Doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani.
- Oblak, Vatroslav. 1894. »Protestantske postile v slovenskem prevodu.« V *Letopis Matice slovenske za leto 1894*, 202–219. Ljubljana: Slovenska matica.
- Olof, Klaus Detlef. 1986. »Mittelalterliches und neuzeitliches Sprachverständnis am Beispiel der Übersetzer Luther und Trubar.« V *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, Obdobja 6, uredila Breda Pogorelec in Jože Koruza, 517–527. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Orožen, Martina. 1984. »Gramatična in leksikalna preobrazba Dalmatinovega knjižnega jezika ob Japljevem prevodu biblije (1584 – 1784 – 1802)«. V *Protestantismus bei den Slowenen – Protestantizem pri Slovencih*, Wiener slawistischer Almanach, Sonderband 13, uredil Gerhard U. A. Neweklowsky, 153–179. Dunaj: Tilmann Reuther.
- Orožen, Martina. 1986. »Vprašanje sintaktične interference v Dalmatinovem prevodu Biblije 1584.« V *Simpozij Slovenci v evropski reformaciji: Zbornik prispevkov*, uredil Anton Janko, 105–123. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Pogačnik, Jože. 1968. *Zgodovina slovenskega slovstva 1: Srednji vek, reformacija in protireformacija, manirizem in barok*. Maribor: Založba Obzorja.
- Premk, Francka. 1992. *Korenine slovenskih psalmov*. Ljubljana: Trubarjevo društvo.
- Rajhman, Jože. 1985. »Metodologija prevajanja slovenskih protestantov.« V *Štiristo let prevajanja na Slovenskem*. Zbornik Društva slovenskih književnih prevajalcev 10, uredili Kajetan Gantar, Frane Jerman in Janko Moder, 27–32. Ljubljana: Društvo slovenskih književnih prevajalcev.
- Rajhman, Jože. 1986. *Trubarjeva Ena dolga predgovor*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Ramovš, Fran. 1971. *Zbrano delo: prva knjiga*. Dela SAZU, razred za filološke in literarne vede, Inštitut za slovenski jezik, uredila Tine Logar in Jakob Rigler. Ljubljana: SAZU.
- Rode, Matej. 1985. »Od preobračanja do prevajanja: Prispevek k preučevanju prevajalskega izrazja.« V *Štiristo let prevajanja na Slovenskem*, uredili Kajetan Gantar, Frane Jerman in Janko Moder, 103–105. Ljubljana: Društvo slovenskih književnih prevajalcev.
- Rode, Matej. 1986. »Slovenski protestantizem in prevajanje.« V *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, Obdobja 6, uredila Breda Pogorelec in Jože Koruza, 555–561. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

- Rozman, France. 1986. »Kako je Trubar prevajal Sveto pismo Nove zaveze?« *Bogoslovni vestnik* 46, št. 3: 227–245.
- Rupel, Mirko. 1962. *Primož Trubar: življenje in delo*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Rupel, Mirko. 1966. *Slovenski protestantski pisci*. Druga, dopolnjena izdaja. Ljubljana: DZS.
- Sakrausky, Oskar. 1986. »Martin Luthers Kleiner Katechismus in slowenischer Sprache aus dem Jahre 1580.« V *Catechismus, tu ie ty nar potrebnishi shtuki nashe kerszhanske vere* Jurija Dalmatina, 113–118. Fresach: Verein für die evangelische Glaubensüberlieferung in Kärnten.
- Stanovnik, Majda. 2005. *Slovenski literarni prevod 1550–2000*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Šmid, Walter. 1904. *Über Entstehung und Herausgabe der Bibel Dalmatins*. Ljubljana: Buchdruckerei Kleinmayr & Bamberg.
- Trubar, Primož. 2002–2018. *Zbrana dela Primoža Trubarja I–XIV*, uredili Igor Grdina, Jonatan Vinkler, Fanika Vrečko Krajnc, Edvard Vrečko, Maja Šetinc in Blaž Javornik. Ljubljana: Rokus, Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar (do 2009); Pedagoški inštitut (od 2011).
- Vinkler, Jonatan. 2005. »Slovenska protestantska veroizpoved in cerkveni red za vse dni v letu.« V *Zbrana dela Primoža Trubarja III*, uredil Jonatan Vinkler, 605–644.

PREVAJANJE V ČASU PROTESTANTIZMA (1550–1595)

Svetopisemska besedila so slovenski protestantski pisci prevajali po eni ali dveh osnovnih predlogah, ki so jih korigirali s posameznimi dodatnimi viri. Kadar je prevod v slovenščino že obstajal, so se naslanjali tudi na njegove rešitve. V tistih prevodih Jurija Dalmatina, ki se naslanjajo na prevode Primoža Trubarja, se giblje razmerje med ohranjenimi Trubarjevimi in novimi Dalmatinovimi prevodnimi rešitvami v okviru 80 : 20 %. Nesvetopisemska besedila lahko glede na prevajalske postopke razdelimo na tri okvirne skupine: dela, ki vsebujejo poleg izvirnega besedila in povzetkov/parafraz razpoznavnih virov tudi dobesedne prevode lahko razpoznavnih virov; dela, ki kot prevodne predloge na naslovnici ali v spremnih besedilih izrecno navajajo vire, ki pa niso v resnici služili kot izvirniki, ampak so bili kvečjemu grobo povzeti; dela, ki predstavljajo prevod v današnjem pomenu besede. V tem obdobju so v slovenščino prevajali zlasti iz nemščine in latinščine, izjemoma tudi iz drugih jezikov, zlasti opazen in dokazljiv je vpliv nemškega jezika na skladnjo in izbor besedja v svetopisemskih prevodih. Vpliv prevajalskega dela slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja je bil velik, prevajanje v tem času je namreč pomembno vplivalo na razvoj slovenskega knjižnega jezika, hkrati pa je pred slovenščino tudi postavljalo izziv, kako izraziti zelo zapleteno vsebino v še nastajajočem jeziku.

TRANSLATION UNDER PROTESTANTISM (1550–1595)

Slovene Protestant writers translated biblical texts from one or two basic sources and revised them with the aid of additional source texts. When a Slovene translation was already available, its translation solutions were also taken into consideration. In Jurij Dalmatin's translations, based on those made by Primož Trubar, the ratio between Trubar's existing translation solutions and Dalmatin's new solutions stands at approximately 80% to 20%. With respect to translation techniques, Slovene non-biblical works can be divided into three general categories: works which include original texts and summaries/paraphrases of identifiable sources, as well as literal translations of easily identifiable sources; works which include explicit indications of their translation sources on the cover or in the accompanying texts, even though these texts did not serve as their sources but were roughly summarised at best; and works which represent translations in the modern sense. In this period, Slovene translations mostly included works translated from German or Latin, exceptionally also from other languages, and particularly notable is the German influence on the syntax and vocabulary of Slovene biblical translations. The influence of translations by Slovene Protestant authors in the 16th century has been considerable, as they determined the development of Slovene literary language in a significant manner. At the same time, the still emerging Slovene literary language was faced with the difficult task of having to express some very complicated content.